

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Наталія ВЛАСЕНКО

*кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри
початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та
методик їх викладання*

*Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

Ірина РЕБРОВА

*здобувач ступеня вищої освіти «магістр»
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

У даній статті обґрунтована актуальність дослідження розвитку екологічної свідомості майбутніх вчителів початкової школи, що пов'язано із необхідністю виховання молодого покоління, що здатне гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати та відтворювати її багатства. Розкрито поняття екологічної свідомості та шляхи розвитку. Здійснено вивчення процесу розвитку екологічної свідомості майбутніх вчителів початкової школи.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічна компетентність, майбутні вчителі початкової школи.

Abstract. This article substantiates the relevance of the study of the development of environmental consciousness of future primary school teachers, which is connected with the need to educate the young generation, which is able to harmoniously coexist with nature, rationally use and reproduce its wealth. The concept of ecological awareness and ways of development are revealed. The study of the process of development of environmental awareness of future primary school teachers was carried out.

Key words: ecological consciousness, ecological competence, future primary school teachers.

DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS OF FUTURE TEACHERS PRIMARY SCHOOL

Загострення протиріч у взаємовідносинах суспільства і природи та погіршення екологічної ситуації в світі викликає тривогу, оскільки може призвести до катастрофічного порушення екологічної рівноваги. Вихід із даної ситуації вимагає суттєвих соціальних та економічних перетворень, об'єднання зусиль усього людства. Вагоме місце в гармонізації цих взаємовідносин може настати лише в результаті розвитку екологічної свідомості суспільства, а особливо підрастаючого покоління. Тому велику увагу потрібно приділити розвитку екологічної свідомості вчителів початкової школи під час освітнього процесу у вищих навчальних закладах.

Впровадження ідей екологічної освіти й виховання на сучасному етапі розвитку українського суспільства регламентовано низкою законодавчих та нормативних документів: Національною доктриною розвитку освіти України у XXI ст., Концепцією екологічної освіти в Україні, Концепцією неперервної екологічної освіти та виховання в Україні, Концепцією Нової української школи, Законом України «Про освіту», Державним стандартом початкової освіти, Законом України «Про повну загальну середню освіту» тощо. Аналіз документів вказує на те, що проблема екологічної освіти є надзвичайно актуальною [3; 4; 8].

В Державному стандарті початкової освіти, однією з ключових компетентностей є екологічна компетентність, що передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміючи важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства. Такий підхід сприяє самореалізації особистості учня в житті, його соціальній адаптації, конструктивній суспільній діяльності і є умовою формування громадянина України [4].

Вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти визначено за освітніми галузями, зокрема природничою. Метою природничої освітньої галузі є формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну

взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку.

Екологічна освіта, з одного боку, має бути самостійним елементом загальної системи освіти, а з іншого – виконувати інтегративну роль у всій системі освіти [8]. Екологічну інформацію учні одержують під час навчання в початковій школі, опановуючи природничу освітню галузь на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (Інтегрований).

Саме Нова українська школа, особливо її початкова ланка потребує професійно компетентних вчителів, здатних сформуванати в учнів основи свідомого відповідального ставлення до природи, ціннісного, бережливого відношення до її ресурсів, почуття дбайливості та постійної турботи про чисте довкілля. Тож, фахова підготовка майбутніх вчителів початкової школи має забезпечувати розвиток в них екологічної свідомості, екокультури, нових моделей екологічного мислення та діяльності [11].

Екологічна свідомість розглядається в руслі екологічної психології (А. Калмиков, Н. Кочетков, І. Кряж, В. Медведєв, В. Панок, В. Рубцова, І. Шлімакова, І. Шмелева, та інші). Проблема екологічної свідомості нині активно досліджується в українській (С. Кравченко А. Львовчкіна, Л. Лупійко, В. Романюк, Ю. Швалб, О. Шаповал, І. Шлімакова), та зарубіжній (І. Алтман, Н. Васильєв, Б. Рогоф, В. Рубцова, П. Штерн) психології. Єдиного тлумачення поняття «екологічна свідомість» як психологічної категорії ще не існує, хоча існують декілька підходів до її визначення. Зазвичай дослідники розуміють екологічну свідомість як певне психічне утворення, пов'язане із ставленням людини до природи (К. Каландаров, А. Кочергин, Н. Кочетков, Ю. Швалб, та інші). Відповідно до цього, будуються різні концепції, на основі яких розробляють методологічні принципи, основні поняття, діагностичні методи вивчення особливостей екологічної свідомості та екологічних уявлень як її підструктури (С. Дерябо, В. Панов, В. Скребець та інші) [10].

У сучасній українській психологічній науці вікові аспекти проблеми екологічної свідомості розкриті у працях Н. Глухової, Л. Лупійко (дошкільний вік), Н. Ващенко, М. Заброцький, М. Іванчук, С. Клименко, (молодший шкільний вік), О. Вернік, Е. Грезе, Т. Євдокімова (підлітковий вік), І. Ковальчук, А. Львовчкіна, І.

Шлімакова (юнацький вік). Стосовно молодшого шкільного віку, який є найбільш сенситивним для розвитку екологічної свідомості, можна стверджувати про відсутність системних досліджень даного психічного явища [10; 12].

Дослідник Е. Прусов вважає, що екологічна свідомість – це сукупність поглядів, теорій та емоцій, які відображають проблеми співвідношення (співіснування) суспільства та природи в розумінні оптимального їх вирішення відносно конкретних потреб суспільства і можливостей природи. Дослідник Е. Гірусов відзначає, що з практичної точки зору екологічну свідомість визначають як усвідомлення людиною (суспільством) загострення екологічної ситуації та негативних наслідків екологічної кризи; вміння та звичку діяти по відношенню до природи так, щоб не порушувати зв'язків і колообігів природного середовища; сприяти покращенню й охороні довкілля заради не лише нинішнього, а й майбутнього поколінь. З позиції М. Хроленко, тільки розвиток екологічної свідомості визначає поведінку людини, її діяльність, екологічну культуру. Через свідомість людина виявляє власне ставлення до свого середовища існування, здатна змінювати природу, пристосовувати її до власних потреб або сама пристосовується до навколишнього світу [2; 12; 13].

У колі уваги наукової спільноти дотепер постають питання професійної підготовки вчителів (О. Акімова, Н. Волкова, В. Гриньова, І. Зязюн, М. Євтух, А. Коломієць, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Г. Тарасенко, В. Шахова та ін.); формування екологічної компетентності, культури майбутніх вчителів, зокрема початкової школи в закладах вищої освіти (І. Бузенко, А. Варениченко, В. Коваль, В. Мелаш, А. Шевантаєва та ін.) (Попова).

В останні роки проблему екологічної освіти і виховання досліджують українські вчені. Так, у дисертаційних роботах знайшли відображення питання системи формування складників екологічної культури (Л. Лук'янова), виховання у дітей дбайливого ставлення до рослинного світу (Г. Марочко), узагальнення проблем екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці роботи шкіл України (І. Костицька), розроблення змісту учнівських дослідницьких робіт з екології в позашкільних закладах (Г. Пустовіт), формування екологічних умінь молодших школярів (І. Андрусенко) та інші. Водночас, проведені дослідження в галузі екологічної освіти переважно зорієнтовані на виховний аспект екологічного спрямування (О. Пруцакова), екологічної культури

учнів початкової школи (Г. Тарасенко), екологічного мислення (Г. Таран). Формування екологічних умінь молодших школярів розглядається через інтеграцію навчальних предметів на рівні діяльнісного навчального компоненту. Частково формування екологічних умінь молодших школярів у процесі урочної і позаурочної діяльності представлено через організацію природоохоронної діяльності. Ефективність формування умінь в освітній практиці підтверджується дослідженнями І. Андрусенко, К. Баханова, Л. Кондратової, Л. Мартинець, В. Нищети, О. Онопрієнко, О. Пехоти, Є. Полат, О. Пометун, Г. Шкільової та інших [1; 5].

У дослідженнях екологічна свідомість розглядається з двох позицій. По-перше, це усвідомлено-психічне почуття власної відповідальності на основі набутого досвіду екологічного буття. По-друге, цей феномен являє собою духовно усталену відповідальність в системі «суспільство – природа» на основі досвіду екологічного буття суспільства. Отже, екологічна свідомість – це сукупність екологічних уявлень, знань, поглядів, переконань, емоцій, які відображають екологічні умови життя, відносини між людьми та природою в процесі регулювання системи «суспільство – природа», ставлення до природи, а також діяльність людини у навколишньому природному середовищі [13].

В залежності від спрямованості екологічних уявлень, виокремлюються три типи екологічної свідомості: антропоцентрична, природоцентрична, екоцентрична (А. Львовичкіна, В. Скребець, В. Панов, О. Рудоміно-Дусятська, В. Ясвін); досліджуються психолого-педагогічні проблеми формування екологічної свідомості в освітньому процесі (М. Забродський, М. Колесник, М. Філоненко та ін.). Екологічна свідомість має трикомпонентну структуру [7]: психічне відображення природного, соціального, штучного та внутрішнього середовища – когнітивний компонент; ставлення до цього середовища – емотивний компонент; саморефлексія та саморегуляція в навколишньому середовищі (стратегії та технології взаємодії) – поведінковий компонент.

У результаті опрацювання наукових робіт можна виокремити складові екологічної свідомості: екологічні знання (система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів у навколишньому природному середовищі; розуміння себе частиною природи, усвідомлення природи як національного, суспільного

надбання й уміння передбачати наслідки різноманітних впливів на неї); екологічне мислення (рівень знань, культури, осмислення екологічних явищ, свідомого ставлення до природи, уміння приймати адекватні, розумні рішення по відношенню до природного середовища); екологічні переконання (інтелектуально обґрунтоване, емоційно пережите, морально усвідомлене ставлення до дійсності; принципи, життєві позиції, якими людина керується у своїй діяльності); екологічна відповідальність (це здатність і можливість свідомо, цілеспрямовано, добровільно турбуватися, передбачати, дотримуватися вимог діяльності в природному середовищі); екологічні почуття (форма відображення, ставлення людини до предметів і явищ природи та результатів своєї діяльності); екологічна поведінка та діяльність в навколишньому природному середовищі, готовність діяти на основі екологічних імперативів; потреби в спілкуванні з природою; екологічна позиція (система потреб, мотивів, цілей, переконань людини, адекватна поведінка в конкретній ситуації, готовність брати участь у охороні та поліпшенні стану навколишнього середовища); екологічні уміння та навички (охорона природи та активна боротьба з порушниками природоохоронного законодавства).

Екологічна свідомість – це вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція цього відображення. Розвиток екологічної свідомості можна забезпечити, використовуючи психологічні принципи, а саме [3; 9]:

рефлексія (усвідомлення і розширення) своїх знань про природні об'єкти, суб'єктивного ставлення і емпатії, особистісного смислу і способів взаємодії;

ідентифікація (ототожнення себе з об'єктами природи);

спілкування зі світом природи (заняття в природі)

діяльність (практична участь у видах екологічної роботи);

моделювання в навчанні екологічних ситуацій, дій (екологічні ділові, імітаційні, сюжетні, рольові ігри);

створення екологізуючого освітнього середовища (що сприяє формуванню екологічної свідомості особистості у відповідності з віковими особливостями розвитку) тощо.

У результаті аналізу наукових джерел можна виділити основні показники сформованої екологічної свідомості: високий рівень екологічних знань; система екологічних цінностей;

сформованість екологічного мислення; сформованість екологічного світогляду (усвідомлення особистістю єдності людини й природи; сприйняття природних об'єктів, як повноправних суб'єктів, партнерів у взаємодії з людиною); становлення екологічних переконань; екологічна відповідальності за природу як національне суспільне надбання; усвідомлення екологічних інтересів свого народу й уміння підпорядковувати особисті інтереси інтересам нації; усвідомлення особистісних екологічних сенсів; формування та розвиток екологічної позиції; екологічні мотиви взаємодії з природою, здатність та готовність діяти в природному середовищі відповідно до її законів; відсутність протистояння людини і природи.

Для ефективного розвитку екологічної свідомості майбутніх учителів початкової школи потрібно удосконалювати аудиторні та позааудиторні заняття і заходи шляхом застосування: проблемного методу, екологічної спрямованості дослідницької діяльності; ділових ігор; кейс-методу; аналізу конкретної екологічної ситуації; проектного методу; комплексних експедицій екологічного спрямування; екомаршрутів; екостежин; проектування та організації рекреаційних зон, вебінарів, конкурсів на природоохоронну тематику; організацію екологічного моніторингу в освітньому процесі тощо.

Установлено, що організаційною формою, спрямованою на розвиток природоохоронних умінь і навичок екологічного змісту у професійній діяльності, є навчальна польова та інші види практик. Проведені дослідження підтвердили складність екоситуації на територіях проходження навчально-польових та інших видів практик, що вимагало підвищення відповідної підготовки майбутніх учителів. Сучасні умови шкільної освіти та ускладнення екологічної ситуації вимагають від випускників педагогічних навчальних закладів мати навички досконалої безпечної поведінки в природі.

Розвиток екологічної свідомості відбувається вповодж усього життя людини, але у студентські роки цей процес стає особливо інтенсивним у зв'язку з набуттям професійної освіти, яка задає особистісні світоглядні орієнтири та принципи ставлення до навколишнього світу. Професійна свідомість та критичне мислення, які формуються у студентському віці, стають провідним чинником, що опосередковує вплив професійної освіти на розвиток екологічної свідомості особистості. Психологічний розвиток

екологічної свідомості майбутніх учителів початкової школи проявляються у наявності особливостей у сприйнятті природних об'єктів та в екологічних установках [6].

Формування екологічно свідомої особистості відбувається під впливом батьків, близького оточення, в процесі здобуття освіти тощо. Саме особистість педагога, з високим рівнем екологічної свідомості, культури, компетентності є взірцем для наслідування учнями зразків екологічно доцільної поведінки та тим фахівцем, що прищеплюватиме їм дбайливе ставлення до природних ресурсів, цінність збереження власного здоров'я і захисту навколишнього середовища. Отже, формування екокомпетентності та розвиток екосвідомості майбутніх учителів стає одним з пріоритетних завдань вищої педагогічної освіти для забезпечення сталого розвитку суспільства.

Отже, аналізуючи сучасний екологічної освіти, можна зробити висновок, що розвиток екологічної свідомості майбутніх учителів початкової школи у вищих навчальних закладах для збереження довкілля є надзвичайно актуальною проблематикою сьогодення. Таким чином, екологічна робота в сучасній вищій школі будується на засадах комплексного розкриття проблем охорони природи; взаємозв'язку теоретичних знань з практичною діяльністю майбутніх учителів початкової школи; поєднання аудиторних занять із спілкуванням з природою (екскурсії, екологічні практикуми, польові табори тощо); використання проблемних методів навчання, рольових ігор, екологічних проєктів та ін. Саме такого вчителя початкових класів потребує Нова українська школа, педагога з високим рівнем екосвідомості та екокомпетентності, який з перших кроків шкільного життя дитини прищеплюватиме їй цінність природоохоронної грамотності, значущість збереження довкілля та власного життя.

Список використаних джерел

1. Андрусенко І. В. Формування екологічної грамотності молодших школярів в інтегрованому курсі «Я досліджую світ»: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2020. 75 с.
2. Власенко Н. О. Екосвідомість молодших школярів. *Інноваційні педагогічні рішення у початковій освіті*: Зб. наук. праць [за заг. ред. / О. А. Федій, відпов. ред. Ю. Г. Павленко] / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава: Видавець Шевченко Р.В., 2018. С. 45–54.
3. Власенко Н. О. Сучасні тенденції екологічної освіти при підготовці майбутніх учителів початкової школи. *Інноваційні педагогічні рішення у початковій освіті*:

- зб. наук. праць [за заг. ред. / О. А. Федій, відп. ред. Ю. Г. Павленко] / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава: ПП Шевченко, 2019. С. 50–59.
4. Державний стандарт початкової освіти Нової української школи. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/>
 5. Інтегрований курс «Я досліджую світ». Навчання на основі запитів. URL: <https://edera.gitbook.io/glossary/metodikivikladannya-u-1-klasi/worldю>. 2018. (дата звернення: 10.10.2021).
 6. Лисянська Т.М., Белоусова Н.М. Поняття «екологічної свідомості» у сучасному психологічному просторі. *Psychological journal*. Vol. 6 Is. 7. 2020. С. 114-123.
 7. Львовичкіна А.М. Основи екологічної психології: Навч. посібник. К.: МАУП, 2004. 136 с.
 8. Нова українська школа: poradnik для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
 9. Основи еколого-натуралістичної освіти: Науково-методичний посібник. К., 2005. 490 с.
 10. Падалка Р. Г. Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра: Автореф. ... канд. пед. наук: 19.00.07. К.: 2018. 22 с.
 11. Попова Г., Деркач О. Сутнісні характеристики екологічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: "Педагогічні науки", Вип. 3, 2021. С. 63-68.
 12. Саєнко Ю. О. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до екологічного виховання учнів у процесі вивчення фахових дисциплін. Автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.04 К.: 2021. 20 с.
 13. Хроленко М. В. Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів початкових класів: Автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К.: 2007. 20 с.